

Att dagens svenska socialdemokrati övergivit många av sina tidigare ideal är uppenbart. Inom *Vänsterpartiet* och den socialdemokratiska föreningen *Reformisterna* diskuteras det socialdemokratiska arvet och i båda lägren höjs röster för att man bör återknyta till den reformism som socialdemokratin stod för tidigare. Men är det verkligen vettigt att söka de politiska svaren på dagens problem i socialdemokratiens framgångsår under 1900-talets andra hälft? Är ens dåtidens politik möjlig att genomföras med framgång i dagens värld? I följande artikel tittar Kjell Östberg närmare på vad som kännetecknade ”den svenska modellen”.

Kjell Östberg

Vad var den svenska modellen?

Ur *Internationalen* 16/7, 2021

Är Tage Erlander (1901-85) verkligen rätt förebild för dagens vänster? Foto: Wikimedia.Commons.

Bör ”den svenska modellen” och Tage Erlanders¹ socialdemokrati bli vänsterns nya föredöme? Samtidshistorikern Kjell Östberg granskar kritiskt ett begrepp och en epok som ofta missförstås.

Den svenska modellen tycks plötsligt blivit det nya riktmärket för vänstern.

Socialdemokratiens 1960- och 70-tal med Tage Erlander som portalfigur, är det vänsterns idealsamhälle? Vad var egentligen den svenska modellen? I allmänhet menar man två fenomen: Dels det som sammanfattas i begreppet Saltjöbadsandan, alltså en modell där

¹ I en partledarintervju i *Svenska Dagbladet* 9/7 2021 framhöll Vänsterpartiets ledare Nooshi Dadgostar Tage Erlander som ”en stor inspiratör”.

förhållandena på arbetsmarknaden med statens välsignelse regleras i direkta förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. Ett centralt argument för att avvisa förslaget till marknads- hyror var ju att det upphävde ”partsförhållandena som utgjorde kärnan i den svenska modellen som byggt Sverige”. Dels det svenska välfärdssystemet, ofta sammanfattad i den solidariska välfärdsstaten.

Låt oss sätta in dessa i ett historiskt perspektiv. Förhandlingsrätten var naturligtvis en av den fackliga rörelsens viktigaste erövringar i början av 1900-talet. Men uppfattningen att det var två jämbördiga parter som möttes över förhandlingsbordet är djupt problematisk. Så länge arbetsgivarna ensamma bestämmer över produktion och anställningar har de helt andra muskler än arbetarnas företrädare. Fackföreningarnas enda styrka är den kollektiva makten, organisationerna och i sista hand strejken. Den svenska modellen byggde på att dessa makt- medel tuktades.

Det avtal som 1938 slöts mellan LO och arbetsgivarna i SAF, nuvarande Svenskt Näringsliv, på exklusiva Grand Hotel i Saltsjöbaden kom för en hel epok att institutionalisera arbets- freden. Det centrala i överenskommelsen var att arbetsmarknadens parter förband sig att förhandla för att med alla medel försöka undvika öppna konflikter. LOs ledning kom i praktiken att sälja ut strejkrätten. Och de arbetare som ändå gick ut i strejk skulle dömas enligt kollektivavtalslagens bestämmelser. (När denna lag genomtruffades några år tidigare hade LO istället gått ut i en politisk generalstrejk.) Samtidigt skärpte LO sina stadgar. Fackför- bundens förutsättningar att besluta om strejk inskränktes och medlemmarnas möjligheter att rösta om sina avtal försvann. En extremt centraliserad förhandlingsstruktur inrättades. Nu slöts löneavtal som blev bindande för merparten av arbetsmarknaden av en mindre grupp herrar från LO och SAF som under några nätter sammanträdde i arbetsgivareföreningens rökfyllda lokaler på Blasieholmen i Stockholm.

En viktig orsak till att denna modell kunde överleva till långt in på 1970-talet var att den exceptionella högkonjunktur som rådde under efterkrigstiden möjliggjorde ordentliga lönelöft och ökad levnadsstandard. Samtidigt kom LO och SAF överens om en lönepolitik som bygg- de på att arbetarna i de mest expansiva branscherna skulle avstå från att ta ut de löneökningar som var möjliga. Det kallades ”solidarisk lönepolitik” men skapade stora övervinster som gick arbetarna förbi.

I andra för arbetarna viktiga frågor var den svenska modellen värdelös. Trots allt kraftigare larmsignaler om asbest och stenlunga under 1960-talet lyckades LO inte få till stånd några verkningsfulla arbetsmiljöavtal. Och framför allt kunde man inte rubba styrkeförhållandena på arbetsplatserna. Arbetsgivarnas makt att leda och fördela arbetet och fritt anställa och avskeda sina anställda som fastställdes redan i decemberkompromissen 1906, den ökända § 32, stod kvar. Ett menlöst avtal om företagsnämnder var allt facken förmådde förhandla fram.

Illusionen om den svenska modellen, att fack och arbetsgivare är två jämstarka parter som i förhandlingar kommer fram till lösningar som gynnar både arbetare och kapital, var i själva verket det största hindret för att lösa arbetarklassens problem. Fackledning utan stöd från en stark rörelse underifrån saknar makt. Det var först när den svenska modellen utmanades som arbetarklassens positioner kunde flyttas fram. Och det som förändrade allt var när arbetarna återtog sitt främsta vapen: strejken. Den strejkvåg som inleddes med gruvstrejken 1969-70 förändrade styrkeförhållandena i grunden.

Det tryck som skapades underifrån fick djupa återverkningar inom hela fackföreningsrörelsen och tvingade LO att byta strategi. I stället för till intet ledande förhandlingar krävde man nu lagstiftning. En rad fackföreningsvänliga lagar stiftades i mitten av 1970-talet: en ny arbets- miljölag, lag om facklig förtroendemans ställning – och inte minst LAS, lag om anställnings-

skydd. LAS är alltså inte ett resultat av den svenska modellens partsförhandlingar utan tvärt om ett resultat av att den svenska modellen sattes ur spel.

Nu restes också krav på att den andra delen av § 32, arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet, skulle upphävas. Här ställdes två alternativ mot varandra. Genom förslaget till löntagarfonder ville LO ta strid mot arbetsgivarnas ekonomiska makt genom att låta fackföreningarna successivt ta över ägandet till de stora och medelstora företagen. Detta förslag var alldeles för radikalt för den socialdemokratiska ledningen som istället drev igenom medbestämmandelagen – ett försök att återinföra den svenska modellens partsförhandlingar. Facken skulle ha rätt att förhandla om vad som helst men gavs inga maktmedel för att genomföra det. För att garantera att facken inte drev sina krav för hårt skrevs för säkerhets skull kollektivavtalslagens alla strejkförbudsparagrafer in i lagen.

Resultatet känner vi: Successivt har arbetsgivarna använt sin makt – och fackföreningarnas demobilisering – till att undergräva de flesta av 1970-talets erövringar genom försämrade anställningsvillkor och en urgröpt LAS. Och demokrati på arbetsplatserna är sedan länge en icke-fråga. Det senaste exemplet på fackföreningarnas svårigheter att hävda sig i förhandlingar utan stöd underifrån kan vi se i försöken att avskaffa LAS. För att avhända sig ansvaret överlät regeringen frågan till ”parterna”. När Kommunal och Metall istället för att mobilisera sina medlemmar valde att i hemlighet smyga sig in till förhandlingsbordet kunde resultat bara bli ett: ännu en seger för motparten.

Var välfärdsstaten Erlanders skapelse?

Socialdemokratin formulerade i mitten av 1900-talet den idé som mer än någon annan från vänster vunnit masstöd: Att genom välfärdsstaten kunna erbjuda medborgarna skydd mot den ojämlikhet som den oreglerade kapitalistiska marknaden skapar och att göra detta till ett demokratiskt projekt. Också tyska kristdemokrater eller engelska Tories byggde välfärds-system och accepterade ett ökat statligt ingripande i den ekonomiska politiken. För socialdemokratin gavs dessutom en möjlighet att formulera en strategi som gradvis kunde leda till ökad frigörelse från marknadsberoendet. Ekonomisk planering, full sysselsättning, expansion av välfärdsstaten, ökad jämlikhet, det rymdes också, åtminstone inledningsvis, inom ramen för det reformistiska projektet. Men politiken utmanade inte de grundläggande kapitalistiska strukturerna. Några reella steg mot ett brott med marknadsekonomin togs inte. Och i mitten av 1960-talet tappade partiet styrfart. Erlanders regering ansåg att välfärdsstaten var färdigbyggd, trots att rapporterna om sprickorna i välfärden duggade tätt. Det krävdes en nytändning och den kom utifrån. Den omfattande radikaliseringsprocessen som började med ungdomsrevolter på 1960-talet fördjupades under 1970-talet och spred sig till nya grupper. Kvinnokampen fick ett kraftigt uppsving. Miljörörelsen lyckades nästan stoppa kärnkraften. Viktigast var den snabba stegringen av arbetarkampen som började med gruvstrejken. Den resulterade som vi sett i flera viktiga reformer och reste framför allt frågan om makten på arbetsplatserna.

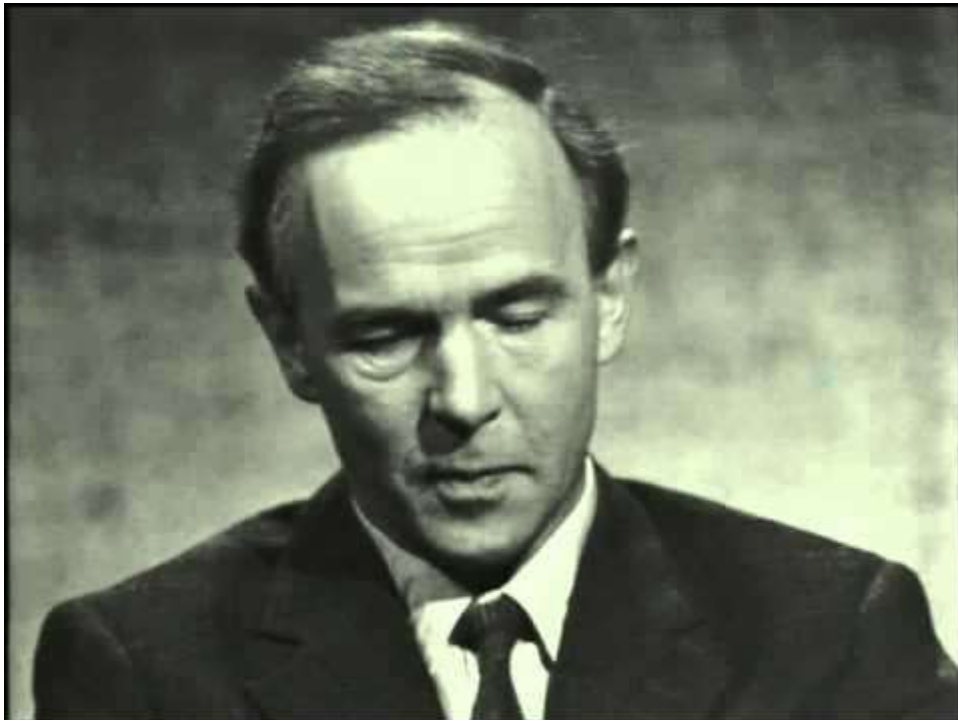
Under trycket av dessa rörelser expanderade välfärdsstaten som aldrig förr. De sociala reformer som genomfördes under denna tid var de mest omfattande som någonsin genomförts i Sverige, ja, möjligtvis någonstans. Den offentliga sektorns andel av BNP ökade med 50 procent under en tioårsperiod. De flesta av de reformer som vi förknippar med det svenska välfärdssamhället, alltifrån föräldrapenning och sjuklön till miljonprogram, dagis och fri abort genomfördes under några intensiva år i början och mitten av 70-talet. Av utomordentlig betydelse var hur välfärdsstaten organiserades. Utvecklingen bort från marknadsberoende var slående. Allt från skolor och dagis till äldreomsorg var offentligt finansierat, ägt och drivet. Den kommunala allmännyttan var landets största byggherre och hyresvärd, infrastruktur som telekommunikationer och järnvägar självklart statlig.

Många ställde sig frågan om Sverige rörde sig mot socialismen. De sociala rörelser som drev på utvecklingen stödde en sådan utveckling. LO ville ta makten genom löntagarfonder, Grupp 8 störta kapitalismen, SSU och Socialdemokratiska kvinnoförbundet genomföra omfattande förstatliganden och införa en socialistisk ekonomi. Men här gick gränsen. Socialdemokraterna spelade under 1970-talet en avgörande roll för att skapa världens antagligen mest avancerade välfärdssamhälle. Men den reformism som Tage Erlander och Olof Palme förespråkade visade sig oduglig i att utveckla samhället i den riktning som hade krävts, inte minst för att försvara de erövringar som gjordes av 1970-talets sociala rörelser. Och de hade, om sanningen ska fram, heller inga ambitioner att skapa ett sådant samhälle.

Nej, när det gällde valde 1970-talets socialdemokrati, som många idag idylliserar, istället att bygga upp en egen militär underrättelsetjänst, IB, för att övervaka strejkande arbetare; urvattna varje samhällsomvandlande potential i förslaget till löntagarfonder; begrava kraven på arbetsplatsdemokrati i en tandlös medbestämmandelag; stoppa sextimmarsdagen, den fråga som mer än någon annan hade kunnat mobilisera kvinnorörelsen, och att bana väg för Sveriges intåg i kärnkraftssamhället i strid med den breda miljörörelsen. Om dagens vänster vill hitta inspiration från den tiden borde den istället för Tage Erlander läsa vad Vänsterpartiets dåvarande ledare CH Hermansson skrev i boken [Vänsterns väg](#):

”Arbetarrörelsen måste övergå från enbart social reformpolitik i traditionell mening till genomförandet av strukturella reformer. Sådana strukturella reformer är nödvändiga för att lösa aktuella problem i det svenska samhället och för att tillmötesgå krav som mycket bestämt reses av många medborgare. Det rör sig om åtgärder som förändrar ägande- och maktförhållandena i samhället i en sådan riktning, att löntagarna, folket får ökad makt.”

Och framför allt gällde det att bygga nya maktstrukturer underifrån, på arbetsplatserna. ”Ytterst farlig” skrev Erlander betecknande nog om Hermansson i sin dagbok.

Carl-Henrik Hermansson (1917-2016). Som partiledare (1964-75) för Sveriges Kommunistiska Parti (som 1967 bytte namn till Vänsterpartiet Kommunisterna, VPK) stod han i front-

linjen i uppgörelsen med stalinistiska traditioner inom partiet. Samtidigt kämpade han för att skapa en bred och offensiv socialistisk vänster. Fotot från en TV-utfrågning inför 1968 års riksdagsval (finns på Youtube: [Valet 1968 - CH Hermansson \(VPK\) frågas ut i SVT](#)).

Lästips

Kjell Östberg om socialdemokratin:

[Om svensk socialdemokrati – artiklar från tidningen Fjärde internationalen](#). (1987-1996)

[Var har socialdemokratin gjort av sina intellektuella?](#). (2005)

[Vad är socialdemokratin?](#) (2010)

[Svensk socialdemokrati efter kalla kriget: en rörelse som stillnat?](#) (2010)

[En europeisk socialdemokrati i kris](#). (2016)

Andra om socialdemokratin:

Ingemar E L Göransson: [Arbetarrörelsens kris. Mellan reformism och marknadsliberalism](#)

Göran Therborn m fl: [Sverige före och efter socialdemokratin: en första översikt](#)

Per-Åke Westerlund: [Socialdemokratins uppgång och fall](#) (socialdemokratins utveckling med utgångspunkt i två biografier om Olof Palme).